

KİTAP İNCELEMESİ

Gülay Toksöz (2012), **Kalkınmada Kadın Emeği**, (İstanbul: Varlık Yayınları).

Kalkınma, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üzerine çok düşünülmüş bir kavram. Birçok ulus devletin kurucu ideolojisinin başat unsurlarından biri olarak, geçen yüzyılın düşün dünyasının yanısıra fiili siyasi pratiklerin ve kurumların şekillenmesinde de rol oynayan kalkınma fikri, sosyal bilimlerin kuramsallaştırdığı hemen her alan içinde ele alınmakta. Bu durum, sosyal teoriyi toplumsal cinsiyet merkezli kuran disiplinler, akımlar ve düşünürler için de geçerli. Hatta kalkınma fikrinin küresel ölçekte pratiğe geçirildiği geçen yarıyüzyıl boyunca, kalkınmaya ilişkin siyasi dinamikleri toplumsal cinsiyete ilişkin dinamikleri kenarda bırakarak anlamının mümkün olmadığı iddia edilebilir.

Kalkınma fikrinin 1970'lerdeki kriz dönemi içinde bir dönüşüm içine girdiğini söylemek mümkün. Bu genel dönüşüm Türkiye'de etkisini 1980'li yıllarda gösterdi ve daha önceki dönemlerde algılandığı hali ile kalkınma politikalarına bir son verildi. Bu, elbette, kalkınma fikrinin ve daha da önemlisi kalkınma ideolojisinin aşıldığı anlamına gelmiyor. Tam tersine, bugün kalkınma sözcüğü Türkiye'de bir bakanlığa adını veriyor ve günlük siyasetin dili içinde kalkınma kavramı sıklıkla yer buluyor. Kalkınma kavramından hareketle üretilen siyasi tercihlerin, toplumsal zıtlık ve eşitsizlikleri kimi zaman muhafaza edebildiğini kimi zaman da bu zıtlık ve eşitsizlikleri derinleştirdiğini biliyoruz.

Bu nedenle kalkınmanın kavramsal ve siyaseten içerdiği toplum kurgusunun genel olarak hem ülke gündeminde hem de akademik alanda derinlemesine incelenmesi gerekiyor. Prof. Gülay Toksöz'ün *Kalkınmada Kadın Emeği* ismi ile sunduğu çalışma bu açıdan önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Prof. Toksöz'ün bu eseri, kalkınma ve toplumsal cinsiyet arasında kurulan ilişkinin kavramsal ve tarihsel arkaplanını beş bölüm içerisinde ele alıyor. Kitabın birinci kısmı, kalkınma düşüncesinin gelişiminin tarihine dair içerikli bir özet sunuyor. Bu özet, farklı ekollerin kalkınma fikrine yönelik duruşlarını karşılaştırmalı ve eleştirel bir çerçeveden ele alıyor. Bu nedenle,

kitabın bu ilk bölümü, sadece kalkınma ve kadın emeğine ilişkisine meraklı olan okur için değil, genel anlamda kalkınma fikrinin asırlık evrimine ilişkin fikir edinmek isteyen okur için son derece faydalı olacaktır. Kalkınma fikrini küresel gündeme taşıyan modernizasyon paradigmasına ilişkin verilen Bağımlılık Teorisi ve Dünya Sistemi Teorisi gibi cevaplar ele alınırken, kalkınmacılığın içine girdiği kuramsal ve tarihsel çıkmazların nedenleri ve niteliği, anlaşılır bir dille ele alınıyor. Bu yaklaşımları *kalkınma çalışmaları* genel başlığı altında ortak çıkmazları olduğu fikrinden hareketle, Prof. Toksöz, yeni tartışmalara kitabında yer veriyor. Kitabın bu ilk bölümü, her yaklaşımın için sorunlarını vurgulayarak, okura kalkınmaya ilişkin kendi perspektifini oluşturmasına izin verecek bir alan sunuyor.

Kitabın ikinci bölümü, kalkınma düşüncesine kadınların dahil edilme sürecini anlatıyor. Bu bölüm başarılı şekilde kurgulanmış. Bende bu kanıyı uyandıran iki neden var: Birincisi, bir yandan kalkınma düşüncesine toplumsal cinsiyet ve daha özelden kadınların dahlini sağlayan yaklaşımların özellikleri bu yaklaşımları kuran temel metinlere referanslarla sıralanırken, diğer taraftan kalkınma ve kadın emeğine ilişkin kapsamlı bir panorama sunulmakta. Bu panorama, feminist yaklaşımların ortaya koyduğu tarih perspektifini anlamamız için bize yardımcı oluyor. Bu çerçevede içinde, *Kalkınmada Kadınlar*, *Kalkınma ve Kadınlar*, *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma* başlıkları altında, 1970'lerden beridir zenginleşen farklı yazınların bulguları ve karşılıklı eleştirileri okurla paylaşılıyor.

Bu bölümü zengin kılan bir ikinci etmen ise, feminist yaklaşımların birbirleriyle girdikleri angajmanlara ilişkin nitelikli bir özetin sunulması. Feminist yaklaşımlar her ne kadar hâkim kalkınma paradigmasına eleştirilerden beslenseler de, bu yaklaşımların ortak bir kalkınma algısı ile hareket ettiğini düşünmek yanıltıcı olacaktır. Bu yanılğı da, feminist yaklaşımlar içinden çıkan fikirlerin toptancı bir tutumla yadsınmasını kolaylaştırabilir. Bu nedenle, feminist yaklaşımların arasında kalkınmaya dönük tartışmaların ele alınması, kalkınmada kadın emeğine dair bu incelemenin değerini arttırmakta.

Feminist yaklaşımlara dair bu bölümdeki saptamalar, kitabın üçüncü bölümünün ana temasını da şekillendiriyor: Bir önceki bölüm, feminist yaklaşımların genel anlamda kalkınma düşüncesine yönelik tutumlarını özetlerken, kuramsal altyapıya ilişkin saptamalar bir sonraki bölüme bırakılmakta. Bu bölüm, radikal feminizm ve özel-kamusal patriarka ikiliği gibi önemli yaklaşım ve kavram setlerini okura sunuyor. Daha önemlisi, bu bölümde, Prof. Toksöz, feminist yaklaşımların kalkınma düşüncesi ile girdiği fikri angajmandan nasıl etkilendiğini de somut şekilde ortaya koyuyor. Bu çerçevede özellikle Kuzey Atlantik coğrafyasında ve post-kolonyal dünyada şekillenen feminist yaklaşımlar arasındaki gerilimlere yapılan vurgunun önemli

olduğunu düşünüyorum. Yani feminist yaklaşımlar kalkınma algımızı dönüştürürken, kendileri de kapsamlı bir dönüşümden geçiyor.

Bu bölümlerin, okuru, kitabın *Ekonomik Kalkınma Sürecinde Kadın Emeği* adlı en uzun bölümüne hazırladığını söyleyebiliriz. Kuramsal tartışmaların analizinden sonra, kendini en fazla İkinci Dünya Savaşı sonrasında hissettiren kalkınmacı anlayışın kadın emeği ile girdiği tarihsel etkileşim, bu bölümde özetleniyor. Bölüm, 1945 sonrası dönemdeki makroekonomik gelişmelerin analizi ile başlıyor. Bu analizi takiben, kadın emeğinin analizde bahsedilen farklı büyüme modellerinde geçirdiği evrim ele alınıyor. Kitabın bu kısmı, son elli yıllık dönem içinde kadın emeğinin büyüme modelleri içinde tekrar tekrar tarif edildiği iddiasını ortaya atıyor. Ayrıca, kadın emeğinin farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda nasıl kullanıldığına ilişkin çok sayıda araştırmaya dayanarak karşılaştırmalı bir analiz sunuyor. Bu bağlamda, bölgeler arasında kadın-erkek ücret eşitsizliği açısından oluşan farklar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin özgünlüklerinin arkasında yatan nedenler, kadın emeğinin sektörel dağılımı gibi konulara ilişkin kafa açıcı bilgi ve görüşler paylaşılıyor.

Günümüzde geçerliliği olan büyüme modeline yoğunlaşıldığında ise, enformelleşme ve artan kadın istihdamı, yapısal uyum programları ve krizler, yoksulluk ve mikrofinans ile tarıma ilişkin dinamiklere dönük kapsamlı bir tartışma yapılıyor. Bu tartışmayı, dünyanın farklı bölgelerinde son dönemde kadın emeğinin oynadığı role ilişkin bir panorama takip ediyor: Kitabın bu kısmında, farklı emek biçimlerinin nitelendirdiği bu bölgelerde kalkınma düşüncesinin yeniden tanımlandığını görüyor ve toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki farklılaşmaların bu bağlamdaki etkisine dair fikir ediniyoruz. Kitabın bu bölümü, daha önce kavramsal olarak tartışılmış mikrokredi üzerine sunulan bilgiler ışığında teknolojik değişimin ve küreselleşmenin tarımda kadın emeğine etkilerine dair bir analiz sunuyor. Bu analizi, hizmetler sektöründe kadınların üstlendiği rollere dair bir tartışma ve bu bağlamda uluslararası emek göçünün bir parçası olan göçmen kadınların sundukları bakım hizmetlerine ilişkin bilgiler paylaşılıyor.

Bu bölüm, içinde bulunduğumuz mevcut dönemin kadın emeği-kalkınma ilişkisi bağlamında getirdiği yeni koşulları çözümlene adına *güçlenme* kavramını kullanmakta. Prof. Toksöz, Moghadam'ı takiben ve önceki bölümlerdeki tartışmalardan hareketle, kalkınma ve kadınların özgürleşmesi arasında doğrudan bir ilişki olmadığı savını ortaya atmakta. Buna göre, kalkınmanın genel bağlamda toplumsal cinsiyet dinamiklerinde, özelde ise kadın emeğinin koşulları açısından özgürleşme yönünde etkide bulunması büyük ölçüde kadınların mücadelesine bağlıdır. Kitabın farklı coğrafyalar ve farklı büyüme dönemlerine ilişkin yapılan çok sayıda araştırma ve incelemeyi okurla cömertçe paylaşmasının önemine burada dikkat çekmek gerekiyor: Bu

zengin yazın taraması, okuru, her yeni büyüme döneminde kalkınma fikrinin yeniden tanımlanmasına rağmen, kadınların hiçbir dönemde sadece kalkınmaya dönük bu politikalar neticesinde kazanım elde edemediklerine, bu kazanımların her dönemde kadınların aktif siyasi eylemlilikleri ile sağlandığına ikna edebiliyor. Diğer taraftan, Prof. Toksöz'ün son derece farklı coğrafyalardan kalkınma-kadın emeği ilişkisine dair araştırmaları seçmesinin nedeni de bu aşamada kendini ortaya koyuyor: Prof. Toksöz, bu deneyim zenginliğinin, "toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin her bir ülke için ayrı ayrı ele alınması gerektiğini" vurgulamakta. Stereotiplerden kaçınılmalıdır ve Üçüncü Dünya'nın farklı ülkelerindeki sanayileşmede kadınların deneyimlerdeki farklılıklara hassasiyet gösterilmelidir. Bu öneriler, kadın çalışmalarına ilişkin metodik açılımlar olarak bu çalışmanın değerini arttırıyor.

Kitabın son bölümü ise Türkiye'de kalkınma sürecinde kadın emeğini ele almakta. Kadın emeğinin yirminci yüzyılın farklı dönemlerinde eserin önceki bölümlerinde ele alınan genel eşitsizlik dinamiklerinden nasibini ziyadesiyle aldığı, bu bölümün ilk vurucu saptaması. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kadın emeğinin erkek emeği karşısındaki konumunun gözardı edilmiş olması, sonraki dönemlerde de çözümlenmemiş bir soruna işaret etmekte. İthal ikameci dönem ve sonrasında kalkınma kavramının fiiliyata geçmesinde başat rol üstlenen kalkınma planlarında kadın emeğinin görünür olmayışına ilişkin vugu, bu bölümün çarpıcı saptamalarından biri.

Türkiye'yi bu bağlamda küresel düzlemde (olumsuz anlamda) farklı bir yere koyan bir başka konu, 1980'lerde başlayan ihracata yönelik sanayileşme döneminde kadınların sinai istihdamının birçok açıdan benzer özelliklere sahip Latin Amerika ve Doğu Asya ülkelerine nazaran sınırlı kalmış olması. Bu, mevcut dönemdeki kalkınmaya ilişkin çalışan herkesin üzerine kafa yorduğu bir bilmece. Prof. Toksöz, yatırımların düşüklüğünü, bu tipik olmayan duruma yol açan temel etmen olarak görüyor ve yatırımın düşük kalmasının nedenlerine dair kısa ve içerikli bir tartışma yapıyor. Kitabın bu bölümü, işgücü piyasasındaki dönüşümün toplumsal cinsiyet etkilerine ilişkin sektörel bir analiz sunduktan sonra, tarım ve hizmetler sektöründe kadın emeğinin konjonktür çerçevesinde kullanımını ve göçmen kadın emeğinin artan önemini ele alıyor. Bu genel analiz, kitabın önceki bölümlerinde kavramsal tartışması yapılan özel ve kamusal patriarka tartışmasına bağlanıyor. Bu iki patriarka formundaki girift ilişki, kadınların eğitimden görel olarak mahrum kalmalarına ve bakım hizmetlerinde kadınları eve hapseden bir açığın ortaya çıkmasına yol açıyor: Eşitsizlik, bu koşullar altında 'doğal' etmenlerin bir ürünüymiş gibi algılanmaya başlıyor. Bu çerçeve içinde, Prof. Toksöz, kadınların çalışma hayatına katılımlarının *güçlenmeye* yapacağı katkıya vurgu yapıyor. Bu nedenle, (muhalafet şerhi de düşülerek) mikro kredi gibi kadın istihdamını kolaylaştırıcı politikaların önemine vurgu yapılıyor. Kitabın özetleyici

nitelikteki sonuç kısmını, Prof. Toksöz *güçlenme* yaklaşımını destekleyici şekilde şu sözlerle bitiriyor: “Kadınların kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olması, siyasetin yapıldığı tüm yapılarda eşit temsil edilmelerine ve her türlü politik kararın oluşumunda yer almalarına bağlıdır. Kalkınma ve özgürleşme arasındaki bağ ancak o zaman kurulacaktır”.

Prof. Toksöz’ün çalışması birçok açıdan övgüyü hak ediyor. Öncelikle nisbeten kısa bir metin içinde, son derece farklı niteliğe sahip kalkınma ve toplumsal cinsiyet üzerine oluşmuş yazınları derli toplu şekilde ve eleştirel bir çerçeve ile okura ulaştırıyor. Üzerinde yoğun şekilde çalışılmış bir konu olan kalkınma-toplumsal cinsiyet ilişkisi, bu ilişkinin iki bileşenin kendisine has yazınları tarafından uzun zamandır çok farklı cephelerden ele alındı. Bu nedenle, konuya ilişkin kapsayıcı incelemelerin görece değeri yüksek. *Kalkınmada Kadın Emeği*, bu açıdan okura nadir bir fırsat sunmakta.

Kitabın bir başka çarpıcı özelliği, sunulan genel çerçevenin kurama ilişkin değerlendirme ile tarihsel analizi bir potada eritebiliyor olması. Bu, sadece kitabın ifade gücünü arttırmıyor, aynı zamanda feminist yaklaşımlarca sıklıkla eleştirilen kuramın tarihsellikten kopuk şekilde inşa edilme haline de bir cevap teşkil ediyor.

Kitabın son iki bölümünde üzerinde tartışılması gereken saptamaları var ve bu saptamaların, çalışmanın kalitesini arttırdığını düşünüyorum. Özellikle toptancı yaklaşımlara getirilen eleştirilerin yerinde olduğu açık. Bu eleştirilerin son derece farklı nitelikteki araştırmalardan derlenen geniş bir yelpaze içinden çıkması, Prof. Toksöz’ün görüşlerini dikkat çekici kılıyor.

Kitabın konjonktürel önemi, Türkiye’ye ilişkin son bölümde ortaya çıkıyor: Kalkınma kavramı son yıllarda nitelik değiştirdi ve devletin kalkınma sürecinde oynaması gerektiği düşünülen role ilişkin algı da bugünlerde eskisine göre çok daha farklı. Öyleyse kadınların deneyimlerinde somut anlamda olumlu gelişmeler beklemek gerekmez mi? Kadınların işgücüne katılımının, benzer demografik ve iktisadi özelliklere sahip birçok ülkeden çok daha düşük olduğu ülkemizde, bu gariplik neden ön planda değildir? Yüzde ellisinden daha fazlasının kalkınmaya formel anlamda katkıda bulunamadığı bir toplumsal cinsiyet grubu nasıl olur da ülke gündemine nadiren gelir? Prof. Toksöz’ün eseri, son bölümde bu sorulara ilişkin kafa açıcı yorumlarda bulunuyor ve eserinin önceki bölümlerinde özetlenen başka coğrafya ve dönemler için ortaya atılmış düşüncelerin Türkiye’nin günümüz konjonktüründe nasıl kullanılabileceğine dair ipuçları sunuyor.

Rahat okunan bu eserin kadın çalışmaları, feminist kuram, kalkınma, yakın dönem Türkiye tarihi, çağdaş endüstriyel ilişkiler ve çağdaş kurama ilişkin dersler için son derece müsait ve kafa açıcı bir okuma olabileceğini eklemek isterim. Yabancı dillerden çevrilen ve Türkiye’ye ilişkin kaygılara

cevap verme amacıyla yazılmamış eserlere göre, Prof. Toksöz'ün çalışması her seviyedeki öğrenci ve akademisyen için son derece faydalı bir çalışma.

Son olarak esere yönelik bir eleştirimi de paylaşmak isterim: Eserin adı anladığım kadarıyla müstakbel okura kitabın içeriğini en yalın şekilde iletme isteği neticesinde konmuş. Fakat eser, “kalkınmada kadın emeği”nin analizinin ötesine geçiyor ve “kadın emeğinin kalkınma kavramını nasıl değiştirdiğine” sorusuna dair de özgün fikirler sunuyor. Bu nedenle, kitabı okurken, eserin daha çarpıcı bir başlığı hakettiğini hissettim. Prof. Toksöz, belli ki bu konuda mütevazî davranmayı tercih etmiş.

Utku Balaban, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümü.